

A KIRÁLYI TRÓN BETÖLTÉSE KÖRÜLI VITÁK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

SZABÓ ISTVÁN
tanszékvezető egyetemi docens

I. Prolóógus

1918 novemberében – az első világháború elvesztéséből eredően – a több évszázados múltra visszatekintő osztrák-magyar államjogi kapcsolat megszűnt. Az ezt szabályozó – és a magyar trónbetöltés rendjét is meghatározó – Pragmatica Sanctio erre az esetre világos rendelkezéseket nem tartalmazott. Ez nem is csoda, hiszen saját megszűnését egyetlen államalakulat sem feltételezi, így alaptörvényeiben nem állapít meg ennek a helyzetnek a kezelésére szolgáló átmeneti rendelkezéseket. Ausztria köztársasági államformát vett fel, s egyáltalán még a kontinuitást is tagadta az 1918 előtti osztrák állammal.¹ Így a Pragmatica Sanctio további alkalmazásának lehetősége fel sem vetődött. Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után rendezetlen közjogi helyzet keletkezett, amelyből az egyik – s nem jelentéktelen támogatást élvező – kiutat a királyság restaurációja jelentette. Az alkotmányos államműködés helyreállításához vezető irányt egy ideiglenes törvényhozó testület (nemzetgyűlés) választásával találták meg.

A királyi trón betöltésének mikéntjéről azonban már azelőtt viták kezdődtek, mielőtt a nemzetgyűlés összeült, és egyáltalán döntött volna az ország jövőendőbeli államformájáról. A disputát Kmety Károlynak 1920. január 1-én, az akkor induló Magyar Jogi Szemle c. folyóirat 1. számában megjelent „A királyválasztás joga” c. írása nyitotta meg. Ebben a szerző maga is azzal kezdi okfejtését, hogy a nemsokára össze-

¹ Az osztrák álláspont szerint az 1918 előtti Osztrák Császárság szétesés (divízió) folytán megszűnt, amelyből következően a területén létrejött összes állam új államnak minősül, a régi Ausztriának egyik sem jogutódja. (WILHELM BRAUNEDER: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. [9. Auflage] Wien: Manz, 2003, 190.; OSKAR LEHNER: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*. [3. ergänzte Auflage] Linz: Trauner, 2002, 260.). Bár ezt a teóriát a békeszerződés aláírásakor a győztes hatalmak nem fogadták el (BRAUNEDER i. m. 190.; LEHNER i. m. 261.), azt azonban senki nem akadályozta, hogy a belső alkotmányos rendjének kiépítésében kövesse.

ülő új törvényhozásnak dönteni kell az államforma felől, amelyet nem is biztosan maga határoz meg, hanem az antant elvárásainak megfelelően népszavazást is kitűzhet. Így elképzeléseit maga is akkor tartja aktuálisnak, amennyiben a királyság, mint államforma fennmarad.² Erre az esetre megállapítja, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása miatt IV. Károly elvesztette a magyar trónhoz való jogát, s a nemzetre visszaszállt a szabad királyválasztás joga. Ezzel az állásponttal szemben azonban komoly ellenvélemények fogalmazódtak meg, s ez jelentette a vita kulcskérdését. *Vajon a Monarchia szétesése miatt az 1722/23-as országgyűlés által elfogadott Pragmatica Sanctio-nak a trónbetöltésre vonatkozó rendelkezései is hatályukat veszítették vagy sem?*

II. A Pragmatica Sanctio vonatkozó rendelkezései

A magyar közjogi irodalom a Pragmatica Sanctio tartalmát két egymással ugyan összefüggő, de mégis különálló elemre bontotta. Az egyik egy védelmi közösség kimondása hazánk és az örökös tartományok között, a másik a trónbetöltés szabályainak meghatározása. A Monarchia felbomlásával a két állam védelmi közössége megszűnt, ez egyértelmű tény volt. *Vajon ez bontó feltétel-e a trónbetöltést szabályozó rendelkezésekre is, vagy azok tovább élnek a védelmi közösség megszűnése után is?*

A kérdés megoldását bonyolította, hogy a Pragmatica Sanctio jogforrási jellegének meghatározása sem volt egyértelmű, arra három különböző álláspont alakult ki.³ Egyesek szerint az egy rendes törvény volt, mások szerint viszont egy szerződés. Az utóbbiak azonban újabb két külön csoportot alkottak, mert nem tudtak megállapodni abban, hogy Magyarországgal szemben pontosan kik a szerződő felek. Az egyik felfogás szerint a dinasztia, a másik szerint az örökös tartományok. Bár az 1867-es kiegyezést becikkelyező törvény a dinasztia és Magyarország között kötött szerződés-ként említi,⁴ a közjogi irodalom mégis ezt a verziót utasította el leginkább.⁵ Az uralkodó és a nemzet nem lehet szerződő fél, azok ugyanis egymástól nem teljesen különálló jogalanyok, az államhatalmat együttesen alkotják. Márpedig egymással egyezkedést csak két önálló jogalany folytathat, s csak így köthetnek szerződést is. Még inkább alátámasztja ezt azon okfejtés, miszerint a király és a nemzet közötti egyezkedés eredménye a törvény,⁶ hiszen az országgyűlés által elfogadott javaslatok csak a király egyetértésével léphetnek hatályba. A törvénytől eltérő jogforrási jellegel is bíró egyezség a nemzet és a király között nem jöhet létre. Az 1867:XII. tc. meg-

² KMETY KÁROLY: A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle* 1920/1. 7.

³ TOMCSÁNYI MÓRIC: *Magyarország közjoga*. (2. bővített és átdolgozott kiadás) Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. 315–316.; EGYED ISTVÁN: A trónfosztásról szóló törvény. *Jogállam* 1926/3. 135–136.

⁴ Az 1867:XII.tc. preambulumanak (4) bekezdése az alábbi szöveget tartalmazta: „Ez okból Magyarország főrendei és képviselői nem mulaszthaták el gondoskodni oly módokról, a melyek lehetővé tegyék, hogy azon alapszerződés, a mely az 1723. évi I., II. és III-dik törvénycikkek által a felső uralkodóhoz és Magyarországnak közt létre jött, [...]”

⁵ CSEKEY ISTVÁN: *A magyar trónöröklési jog*. Budapest: Athenaeum, 1917. 424–456.; TOMCSÁNYI i. m. 316.; EGYED i. m. 135.

⁶ TOMCSÁNYI i. m. 315–316.

állapítását az is gyengítette, hogy az 1900:XXIV. tc. önálló törvényként említi a Pragmatica Sanctiot.⁷

Így marad a másik két verzió, hogy a Pragmatica Sanctio egy rendes törvény, vagy egy az örökös tartományok és Magyarország között létrejött szerződés. A témánk szempontjából ez meghatározó kérdés, hiszen ha ez egy a többi törvénnyel megegyező jogforrás, akkor semmilyen különösebb hatással nincs rá az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, hiszen az senkinek eszébe nem jutott, hogy ennek okán az addig született magyar törvények érvényességét vitassa. Ha viszont ez két állam közötti szerződés, amely bizonyos kapcsolatokat állapít meg, ezen államjogi kapcsolatok megszűnésével a szerződés is hatályát veszti. A jogforrási jelleg azonban a Pragmatica Sanctio említett két tartalmi elemére elkülönítetten is megállapítható, sőt ha a trónbetöltési rend hatályosságát esetlegesen fenn akarjuk tartani, akkor így kell eljárunk. Az ugyanis egyértelmű, hogy az örökös tartományok és Magyarország között fennálló védelmi közösséget nem állapíthatja meg egy önálló magyar törvény, a Pragmatica Sanctio ezen rendelkezését mindenképpen egy államközi szerződésnek kell tekinteni. Ha formálisan egy jogszabályon belül is van, ennek ellenére a trónbetöltésre vonatkozó rendelkezéseket tekinthetjük egy önálló magyar törvénynek.

A leírtakból világosan kitűnik, hogy ha a Pragmatica Sanctio jogforrási jellegét kétséget kizáróan meg tudnánk állapítani, akkor a vita végére is megnyugtató módon pontot tehetnénk. Ha önálló magyar törvény, akkor továbbra is hatályban van, ha egy államközi szerződés, akkor az államjogi kapcsolatok megszűnésével – külön rendelkezés nélkül – hatályát veszítette. *A jogforrási jelleg pontos megállapítása azonban nem lehetséges, ezért a problémát tovább kell elemeznünk.*

III. A szabad királyválasztók és a legitimisták

Az egyik álláspont szerint – akiket köznyelven szabad királyválasztóknak neveztek, s vezéralakjuk a prológusban említett Kmety Károly volt – a Pragmatica Sanctio magyarországi becikkelyezésének fő indoka az együttes védelem volt. Az országgyűlés általi elfogadásakor alig pár évtized telt el a török kiszorítása óta, s az ország fenyegetettsége még nem múlt el. Amennyiben ezt a közös védelmet a dinasztia már nem tudja biztosítani, akkor *ez bontó feltétel a trónigényre is*. Mégpedig ‘ipso facto’, vagyis minden külön rendelkezés nélkül, *automatikusan megszűnt a trónhoz való jog*.⁸ S ez az utolsó mondat a legfontosabb eleme a szabad királyválasztók álláspontjának, hiszen azt, hogy törvényhozási úton megváltoztatható a trónbetöltési rend, az náluk szélesebb körben is elfogadott vélemény volt (ld. IV. pont).

⁷ Ferenc Ferdinánd trónörökösnek morganatikus házassága miatt – leszármazóira vonatkozóan – bizonyos előjogokról, különösen a trónbetöltés jogáról le kellett mondania. Az ezt becikkelyező 1900:XXIV. tc. preambulumának (1) bekezdése az alábbi szöveget tartalmazta: „[...] annak kiemelésével, hogy a trónöröklésnek az 1723:I. és II. törvénycikkben foglalt szabályozása, úgy keletkezése, mint feltételeire és tartalmára teljesen önálló [...]” ld. FERDINANDY GÉZA: A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle* 1921/1.a. 43.; POLNER ÖDÖN: A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez. *Magyar Jogi Szemle* 1920/4. 196.

⁸ KMETY KÁROLY: Véleményem a királykérdésben. *Jogtudományi Közlöny* 1921/1.; 1921/2. 11.; TOMCSÁNYI I. m. 318.

A másik csoport, az ún. legitimisták álláspontja szerint az együttbirtoklás trónöröklési feltételnek nem minősíthető, legfeljebb meghagyásnak. Ha pedig ez a kötelezett fél akaratán kívüli okból nem teljesíthető, az nem vonja maga után a teljes jogviszony megszűnését.⁹ Az oszthatatlan együttbirtoklás kimondásának célja az lehetett, hogy a Habsburgok az örökös tartományok feletti uralkodói jogokat egységesen gyakorolják, s azt ne oszthassák szét a család tagjai között.¹⁰ Ez is logikus következtetésnek tűnik, hiszen a közös védelem nélkülözhetetlen feltétele, hogy az örökös tartományok egységes kormányzat alatt álljanak. Ezen túl a legitimisták lényeges érve volt még, hogy a Pragmatica Sanctio tartalmazott a trónbetöltési igény megszűnésére vonatkozó rendelkezést, amelyet a királyi hitlevelek is folyamatosan megemlítettek. Ez pedig a Habsburg-Lotaringiai Ház jogosított ágainak kihalása volt.¹¹ Márpedig, ha az maga foglalkozik a trónigény megszűnésének esetével, az csak úgy állhat elő, ahogyan a Pragmatica Sanctioiban tételesen rögzítve van, s *újabb megszűnési feltételekkel önhatalmulag nem egészíthető ki*.

Ez tehát a két egymással ütköző álláspont lényege, amelynek tisztázása az újonnan összeülő törvényhozás mellőzhetetlen feladata lett volna. Mielőtt azonban a probléma részleteinek tárgyalásához hozzáfekednénk, még két előkérdést kell megtárgyalnunk. Az egyik az ideiglenes törvényhozó szerv, a nemzetgyűlés kompetenciája, a másik – ezzel összefüggő kérdés – pedig az államforma rendezése volt. Az összefüggés abban lelhető fel, hogy az államforma problémája az alkotmányos berendezkedés szempontjából kardinális kérdés, vagyis ha a nemzetgyűlésnek korlátozott a kompetenciája, akkor dönthet-e benne?

IV. A nemzetgyűlés kompetenciája

Mint említettem, a nemzetgyűlés ideiglenes törvényhozó szerv volt, így felmerült a kérdés, hogy az állami szuverenitás korlátlan birtokosa lesz-e, vagy bizonyos döntések meghozatalára csak az államélet újraindítása után megválasztott rendes országgyűlés lesz jogosult. A nemzetgyűlés az általa meghozott első törvényben magát a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőjének nyilvánította, amely jogosult az államhatalom gyakorlásának további módját is megállapítani.¹² A felhatalmazást azonban önmaga adta, így ha az állami szuverenitás teljes gyakorlására a nemzetgyűlésnek valamilyen oknál fogva nem volt jogosítványa, akkor az erre vonatkozó önfelhatalmazás is érvénytelen.

Ezt a megszorítást elvileg a történeti alkotmányból lehetett levezetni, amely szerint az államhatalmat minden korlátozás nélkül csak a teljes országgyűlés (annak mindkét kamarája) és a király együttesen gyakorolhatta. Ezt az álláspontot azonban teljes egészében szinte senki nem osztotta. Voltak, akik szerint a nemzetgyűlés önállóan csak az ősi alkotmány helyreállítására jogosult, annak rendelkezéseit alapvetően

⁹ TOMCSÁNYI i. m. 319.

¹⁰ Uo.

¹¹ TOMCSÁNYI i. m. 321.

¹² 1920:I.tc. 2.§.: „A nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőjének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni.”

nem változtathatja meg,¹³ a többség szerint azonban *a nemzetgyűlés a jövőbeni állam-berendezkedésről szabadon dönthetett*. Ennek kapcsán *az államformát is szabadon határozhatta meg*, s ebből következően az államszervezet jövőbeni felépítését is. Ezt az álláspontot nyilvánvalóan elfogadták a szabad királyválasztók,¹⁴ hiszen a nemzetgyűlés hatáskörének korlátozása esetén elképzeléseik megvalósítása alkotmányos akadályokba ütközhetett volna. A nemzetgyűlés hatáskörének megállapításával kapcsolatban azonban a Habsburgok magyar trónhoz való jogát elismerők¹⁵ többségének sem volt nagyobb ellenvetése. Mint az előbb említettem, a történeti alkotmány ‘érintetlenségét’ csak kevesen fogadták el, az alapvető probléma a Pragmatica Sanctio ‘ipso facto’, vagyis az automatikus megszűnésének kimondásával volt. A trónbetöltési rendnek a nemzetgyűlés általi megváltoztathatóságát elfogadták. Nem jelentéktelen számban helyezkedtek arra az álláspontra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása automatikusan nem szüntette meg a Pragmatica Sanctio hatályát, de a nemzetgyűlés nem lépi át hatáskörét, ha a problémát rendezi.¹⁶

A nemzetgyűlés kompetenciájának kérdésében a királyi Kúriának is állást kellett foglalnia. A mindennapi jogalkalmazás területén ugyanis felvetődött, hogy a nemzetgyűlés által elfogadott törvények egyenrangúak-e a korábban (1918 előtt), rendes törvényhozási úton elfogadottakkal, a bíróságok az ítélezési gyakorlatukban ugyanazon erővel alkalmazhatják-e őket? A Kúria egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nemzetgyűlés által hozott törvények teljesen egyenrangúak a korábbiakkal.¹⁷

V. Az államforma kérdése

A következő tisztázandó kérdés, hogy 1919/1920 fordulóján mi volt Magyarország államformája. Hiszen – amint korábban is említettem – az egész vitának csak akkor van értelme, ha az ország államformája királyság. Egy köztársaságban a trónbetöltésről vitatkozni teljesen felesleges.

Az első lépés a forradalmak államformára gyakorolt hatásának tisztázása. Az 1918. november 16-án kibocsátott Néphatározat Magyarország államformáját egyértelműen meghatározta, mint népköztársaság. Ezután következett a Tanácsköztársaság, de ennek bukása után az államforma megítélésében bizonytalan helyzet keletkezett. Az egy hétig egzisztáló Peidl-kabinet magát a Magyar Népköztársaság Kormányának nevezte, amely arra enged következtetni, hogy az 1918. november 16-i álla-

¹³ BÖLÖNY JÓZSEF: *Magyar közjog*. I. Budapest, 1942. 31.; ld. Apponyi Albert hozzászólását az 1921-es trónfosztó törvényhez. EGYED i. m. 133.

¹⁴ KMETY (1921) i. m. 1–2.

¹⁵ A Habsburgok magyar trónhoz való jogát elismerők alatt nem csak a legitimistákat kell érteni. A későbbiekben külön kitérek arra, hogy a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti határvonal egyébként is nehezen volt megállapítható. Volt például olyan álláspont is (Polner Ödön), aki elutasította a Pragmatica Sanctio automatikus megszűnését és más jogi érveléssel jutott el a szabad királyválasztás lehetőségéhez (ld. XI. pont).

¹⁶ BUZA LÁSZLÓ: A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle* 1920/2. 86.; POLNER i. m. 195.; EGYED i. m. 137–138.

¹⁷ EGYED i. m. 138.

potokhoz való visszatérést tartotta megfelelőnek. Az 1919. augusztus 7-től működő – Friedrich István vezette – kormány azonban már nem használt az államformára utaló megjelölést, önmagát ‘magyar kormány’-nak nevezte. Az államformára vonatkozóan áttételes utalásokat találhatunk, ilyen volt például a gyorsított bűnvádi perrendtartásról szóló 4039/1919.ME. sz. rendelet, amely kimondta, hogy a rendelet alapján felállított bíróságok ítéleteiket a „Magyar Köztársaság” nevében hozzák.

A közjogi irodalom legnagyobb része a *forradalmak alkotmányjogi tevékenységét érvénytelennek tulajdonította, s így Magyarország államformáját szakadatlanul királyságnak tekintették.*¹⁸ Az más kérdés, hogy az összeülő nemzetgyűlés nem volt korlátozva (ld. IV. pont), így ezt az államformát sem volt köteles fenntartani, dönthetett a köztársaság mellett is. Mint korábban említettem (ld. I. pont) – az antant nyomására – az államforma feletti döntésben még a népszavazás lehetősége is felmerült.¹⁹

Az államforma vizsgálatánál azonban mindenképpen *különbséget kell tenni a joghelyzet és a tényhelyzet között.* Az államforma ugyanis mindaddig királyság marad, amíg alkotmányos úton köztársaságra nem változtatják. Ugyanakkor a királyi hatalom gyakorlásának hiányában az állam csak köztársasági módon működtethető.²⁰ Ez azonban jelenti azt is, hogy a tényleges kormányzati módszerekből nem lehet ügydöntő következtetéseket levonni az államforma jogi vonatkozásaira. Attól, hogy a királyi hatalom gyakorlásának szünetelése miatt a monarchikus kormányzati modell nem gyakorolható, az államforma még nem fog köztársaságra változni.

A közjogtudomány álláspontja után meg kell vizsgálnunk, hogy az újonnan összeült nemzetgyűlés miként foglalt állást a kérdésben. Az 1920:I. törvénycikkből levezethető a királyság, mint államforma. Ennek kijelentését azonban nevesítve nem teszi meg, csak különböző logikai következtetésekkel állapítható meg belőle. Ebből arra következtethetünk, hogy a törvényjavaslat előterjesztésekor nem akartak világosan állást foglalni benne. Az 1921-es trónfosztó törvény már egyértelműen kimondja, hogy az ország államformája királyság.²¹ Ez a megállapítás az 1920:I. törvénycikket is egyértelművé tette volna. Az államforma szempontjából talán legfontosabb kérdésnél, az államfői hatalom gyakorlásánál a törvény szövege semleges fogalmazást alkalmaz. Nem a királyi trón betöltésének, hanem az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezéséig terjedő időre rendeli a kormányzó megválasztását.²² A miniszteri indoklásban viszont egyértelműben utal arra, hogy a kormányzói tisztséget történelmünk folyamán mindig a király ideiglenes helyettesítésére állították fel.²³ A tör-

¹⁸ KMETY (1920) i. m. 10.; BUZA (1920) i. m. 84.; BÖLÖNY (1942) i. m. 28.; POLNER i. m. 196–197.

¹⁹ KMETY (1920) i. m. 7.; POLNER i. m. 205.

²⁰ BUZA (1920) i. m. 84.

²¹ 1921:XLVII. tc. 3.§: „A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.”

²² 1920:I.tc. 12.§: „A nemzetgyűlés addig, amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi és ennek alapján az államfő tisztét tényleg átveszi [...]”

²³ A 12.§-hoz fűzött részletes indoklás (1)-(2) bekezdése: „A nemzetgyűlés legsürgősebb feladata, hogy betöltse azt az űrt, amely alkotmányos életünkben az államfő működésének szüneteléséből származott. Nemzetünk történelme folyamán olyan esetekben, midőn a királyi szék megürült vagy a királyi hatalom gyakorlása egyéb okból, így különösen a király kiskorúsága, vagy távolléte miatt szünetelt, a főhatalom gyakorlásáról különbözőképpen gondoskodott.”

vény szövegében egyedül a kormányzó jogköreinek meghatározásánál utal az államformára, mert a királyi hatalom meghatározott korlátozásával állapítja azt meg.²⁴ Mindezek összefüggésben álltak azzal is, hogy a népszavazásra irányuló antant követelésekkel a kormány nem akart nyíltan szembeszegülni.

Az alkotmányosság helyreállításáról szóló törvény hézagait végül – jogforrási jellegét tekintve elég érdekes módon – egy kormányrendelet töltötte ki. Huszár Károly távozása után az új miniszterelnök, Simonyi-Semadam Sándor már nem volt olyan tartózkodó az államforma kérdésében, s kinevezését követően három nappal (1920. március 18-án), kibocsátották „Az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról” szóló 2394/1920. ME. sz. rendeletet. Az állami hatóságok elnevezése ürügyén foglalkozik az államformával, s az 1920:I. törvénycikkből levezeti, hogy Magyarország államformája királyság.²⁵

VI. A király lemondásának hatásai (az eckartsai nyilatkozat)

Az uralkodó lemondása a királyi trón megüresedésének elfogadott formája volt. IV. Károly 1918. november 13-i ún. eckartsai nyilatkozata azonban – formailag és tartalmilag – sok kérdőjelet hagyott maga után. *Formai szempontból* az első gond az volt, hogy nem tartalmazott miniszteri ellenjegyzést, márpedig e nélkül az uralkodó minden intézkedése érvénytelen volt. A másik formai probléma, hogy 1867 óta nem csak a szokásjog, hanem tételes törvény mondta ki, hogy a király lemondása csak az országgyűlés elfogadása esetén érvényes.²⁶ *A tartalmi problémát* az jelentette, hogy IV. Károly nem a királyi trónról, hanem az államügyek viteléről mondott le, amelynek jelentése nehezen értelmezhető. Ez azt jelentené, hogy a királyi trónra új uralkodó nem léphet, de a rajta lévő az államügyeket nem intézi. Így egy helyettest kellett volna állítani, aki a királyi kormányzati jogköröket ellátja. Az országgyűlés azonban – az 1848-as rosszemlékű események miatt – a kiegyezéskor a nádorválasztást határozatlan időre elhalasztotta, s egyben kikötötte, hogy a király kormányzati jogait – természetesen a felelős minisztériumon keresztül – mindig személyesen gyakorolja.²⁷ Amennyiben az uralkodó az államügyek viteléről mond le, akkor ezen törvényi rendelkezés alkalmazását lehetetlenné teszi. Az említett tartalmú lemondó nyilatkozattal kapcsolatban két módon lehet eljárni. Vagy azt mondjuk, hogy ez egy érvénytelen le-

²⁴ 1920:I. tc. 13.§

²⁵ 2394/1920. ME. sz. rendelet (1)-(3) bekezdés: „Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920:I. törvénycikk [...] Magyarország ezeréves államformáját nem változtatta meg, és sem a királyi méltóságot, sem magát a királyi hatalmat, mint jogintézményt, nem szüntette meg. Sőt [...] érvénytelennek nyilvánította azokat az alkotmányellenes forradalmi rendelkezéseket, amelyek alkotmányunk intézményeit, nevezetesen a magyar állam ezeréves államformáját is megváltoztatni és a királyság intézményét eltörölni kívánták, [...] Az idézett 1920:I. tc. 12. és következő §-ai csupán a királyi hatalom gyakorlásának bekövetkezett tényleges megszűnése folytán rendelkeztek az államfői teendők ideiglenes ellátásáról [...] Ezekhez képest tehát mindaddig, amíg a törvényhozás másként nem rendelkezik, Magyarország törvényes államformája a királyság marad.”

²⁶ 1867:III. tc. 3.§; NAGY ERNŐ: *Magyarország közjoga (államjoga)*. Budapest: Athenaeum, 1901. 222.

²⁷ 1867:VII. tc.

mondás, amelyet úgy kell tekinteni, mintha meg sem történt volna, így az országgyűlés nem is foglalkozhat az elfogadásával.²⁸ A másik lehetőség, hogy a trónról való lemondásként kezeljük, tehát ha az országgyűlés elfogadja, akkor IV. Károly uralkodói jogai vitathatatlanul megszűnnek.²⁹ A második lehetőség azonban nagyon erőltetett, hiszen a lemondás nyilvánvalóan nem a trónról történt, s a királyi nyilatkozat tartalmának megváltoztatása ingoványos talajra visz bennünket. A király lemondásának kifejezetten a trónról való lemondásra kell irányulnia,³⁰ más jognyilatkozatát így kezelni nem szabad. Meglátásom szerint ezért a második alternatívát el kell utasítanunk.

De egyáltalán miért van ekkora jelentősége a király lemondó nyilatkozatának, hiszen az témánk szempontjából nagyobb relevanciával nem bír. A király lemondása a trónbetöltési rendet nem változtatja meg, így a Pragmatica Sanctio hatályosságának problémájára semmilyen kihatással nincs. A szabad királyválasztók számára, akik a Monarchia megszűnéséből levezették a Habsburgok trónhoz való jogának megszűnését, ez már egy oka fogyott kérdés volt. Ha már úgyse magyar királyok, teljesen mindegy, hogy az a lemondás érvényes-e vagy nem. Sőt ne is tárgyalja az országgyűlés, mert ezzel azt deklarálná, hogy még nem szűnt meg a Habsburgok magyar trónhoz való joga. A dinasztától szabadulni akarók között is voltak viszont olyanok, akik elismerték a Pragmatica Sanctio hatályosságát, de természetesen úgy, hogy a nemzetgyűlés azt megváltoztathatja. Hasonló eredményhez akartak eljutni, mint a szabad királyválasztók, csak ezt más úton gondolták elérhetőnek. Az azonos célhoz az eltérő út választása, sok esetben a jogi érvelésben is ütközést jelentett. Amennyiben ezen utóbbiaknak sikerül a nemzetgyűléssel hatályon kívül helyezni a Pragmatica Sanctiot, az a már megkoronázott király jogait nem érinti. De ők mindemellett *a már megkoronázott IV. Károlyt is el akarták mozdítani a trónról*, itt viszont már jelentősége volt a lemondás érvényességének (ld. XI. pont). Ez egy újabb problémát vet fel, az ún. virtuális és aktuális jogok kérdését.

VII. A virtuális és az aktuális jogok

A szabad királyválasztóknak, ahhoz hogy a magyar trónra új dinasztíát emelhessenek, két dolgot is igazolniuk kellett. Egyrészt azt, hogy a Pragmatica Sanctio hatályát vesztette, vagyis trónöröklés címén – ezen törvény alapján – a jövőben a Habsburg-Lotaringiai Ház egyetlen tagja sem formálhat igényt a trónra. Ezek a jövőbeni (virtuális) jogok. Külön kérdés volt azonban a már megkoronázott király trónhoz való joga, vagyis a már meglévő (aktuális) jog. A trónöröklési törvény hatályának megszűnése ugyanis a már megkoronázott királyra automatikusan nem hatott ki. Amennyiben csak a virtuális jogok szűnnek meg, akkor egy érdekes jogi helyzet keletkezik. IV. Károly továbbra is magyar király, s trónbetöltés törvényi hiányában el lehet vitatkozni azon, hogy Magyarország történeti alkotmánya szerint vajon a választási vagy az öröklési elv volt erősebb. Ha ugyanis nincs trónbetöltési törvény, akkor nem tudunk mást tenni, mint azokhoz az időkhöz nyúlunk vissza, amikor még a szokásjog

²⁸ KMETY (1920) i. m. 9.

²⁹ POLNER i. m. 198.

³⁰ BUZA (1920) i. m. 84–85.

szabályozta a trónbetöltést. Így a király halála után választani lehet az új uralkodót, vagy fiát, Ottó főherceget illeti a trón? Minderről bővebben a X. pontban szövegek.

VIII. A királyi méltóság jövőbeni átörökítésének lehetősége (a virtuális jog)

A probléma felvetése kapcsán említettem, hogy a szabad királyválasztók érvelésének a lényege az volt, hogy az osztrák-magyar államjogi kapcsolat (a védelmi közösség) megszűnése a trónbetöltési rendre vonatkozóan bontó feltételt, mégpedig 'ipso facto', vagyis automatikus bontást jelent. (ld. III. pont).

Ennek az interpretációnak a *legélesebb támadási felületét az adja, hogy egy külső eseménytől teszi függővé a magyar trónbetöltési rendet*. Emiatt még olyanok is támadták, akik egyébként egyetértettek a Habsburgoknak a magyar trónról való elmozdításával.³¹ Ez valóban megfontolandó probléma. Ha Ausztriában forradalom robban ki, amelyről Magyarországon mit sem tehetnek, a császárt elmozdítják trónjáról, s ezzel hazánkknak sincs uralkodója. Ha ugyanis elveszti az örökös tartományok feletti kormányzati jogait, akkor nem tudja garantálni a védelmi kötelezettséget, vagyis elveszti a magyar trónt is. Egy mondatban összefoglalva, egy másik állam közvetett módon el tudja mozdítani tisztségéből a magyar királyt.³² Lehetőségként még az is felvetődhet, hogy az osztrák trónt azért veszti el, mert olyan kedvezményeket tesz Magyarország részére, amelyek forradalmat váltanak ki Ausztriában. Ennek következményeként elvesztené a magyar trónt is?³³ Persze erre is adott a válasz: az országgyűlés királlyá választhatja az illetőt, így a gyakorlatban a trónvesztés nem fog bekövetkezni. Mi lesz viszont akkor, ha Ausztriában restauráció történik és esetleg az országgyűlés már mást választott magyar királlyá?³⁴ Erre a válasz az lehet: az egyszer megszűnt jog automatikusan nem éled újjá, ha osztrák császárként visszanyeri jogosítványait.

Az eddig felvetett gyakorlati problémák mellett, azonban egy elméleti disszonancia is felmerül: akkor a magyar trónöröklési rend az osztrák közjog függvénye lenne?³⁵ Magyarország törekvése viszont mindig az volt, hogy ez független legyen. Az hogy a magyar törvények szerint valaki királlyá koronázható-e vagy nem, csak a magyar államhatalmi szervek, elsősorban az országgyűlés által dönthető el.³⁶ A magyar törvények magyarázata csak a magyar királytól és a magyar országgyűléstől függhet, harmadik idegen tényező ebben nem működhet közre.³⁷ A szabad királyválasztók azonban erre is megadták a választ. Álláspontjuk szerint a magyar trónbetöltési rend ezzel nem vált az osztrák közjog függvényévé. A magyar országgyűlés ugyanis – szuverenitásának teljes birtokában – a Pragmatica Sanctio elfogadásával önkorlátozást vállalt. Ez sokszor előfordul, mondjuk nemzetközi szerződések megkötésénél is, de

³¹ POLNER i. m. 195–196.

³² BUZA (1920) i. m. 85–86.; FERDINANDY (1921) i. m. 43.

³³ FERDINANDY (1921) i. m. 45.

³⁴ BUZA (1920) i. m. 86.

³⁵ FERDINANDY (1921) i. m. 46.

³⁶ FERDINANDY (1921) i. m. 42.; TOMCSÁNYI i. m. 321.

³⁷ FERDINANDY (1921) i. m. 43.

ez még nem jelenti az állami szuverenitás csorbulását. Meglátásuk szerint a legitimisták azok, akik sokkal inkább feladták a magyar trónbetöltési rend önállóságát, mert ugyan nem Ausztriához, de a dinasztiahoz kötötték, mégpedig olyan erős feltételekkel, hogy a kihaláson kívül ennek a kapcsolatnak a megszűnésére vonatkozó minden lehetőséget feladtak.³⁸

A szabad királyválasztók újabb érve volt, hogy Deák Ferenc az „Adalékok a magyar közjoghoz” című munkájában az együttbirtoklást mind az osztrák császári, mind a magyar királyi trónra formálható igény szempontjából feltételként állapította meg.³⁹ Erre viszont a legitimisták azt válaszolták, hogy Deák említett munkájában a trónbetöltésnek és az együttbirtoklásnak a viszonyát nem, mint főkérdést vizsgálta. Fő célja a magyar állam önállóságának, és a magyar Pragmatica Sanctio önállóságának kimutatása volt. Így a szabad királyválasztók érvelésének súlya jelentősen csökken, hiszen Deáknak egy más témára vonatkozó okfejtéséből próbálnak levonni következtetéseket.⁴⁰

Az eddigiekben áttekintettük a szabad királyválasztók érveit, és az ellenérveket, amelyeket a legitimisták a cáfolatukra felhoztak. Az első csoport érvrendszerét azonban az is gyengítette, hogy a Pragmatica Sanctiora vonatkozó fejtegetésük, amelyet a legitimisták folyamatosan cáfoltak, nem az egyetlen levezethető értelmezés volt. A kötelező együttbirtoklást és a védelmi közösséget olyan cézzel is meg lehetett határozni, hogy az örökös tartományok és Magyarország uralkodója minidig ugyanazon személy legyen.⁴¹ A védelmi közösség ugyanis csak úgy garantálható, ha azonos uralkodó áll az élükön. Így az együttbirtoklási kötelezettség teljesen más értelmezést nyer, az azért van, hogy a közös védelem fizikai feltételei biztosítva legyenek. Ha az osztrák-magyar államjogi kapcsolat megszűnik, többé nincs védelmi közösség, így nem szükséges a két államfői funkciót együttesen birtokolni. De ez egyáltalán nem kizáró feltétel arra vonatkozóan, hogy a Habsburg-Lotaringiai család a magyar trónon maradjon.

Az egyébként a Habsburgok elmozdítása mellett érvelő Polner Ödön is elutasítja az ‘ipso facto’ megszűnést. Az együttbirtoklás és a Pragmatica Sanctio között fordított összefüggést állít fel, amely szerint az együttbirtoklás fennállása alatt a Pragmatica Sanctio hatályát nem lehet megszüntetni, ez ‘ipso facto’ az együttbirtoklás megszűnése utána sem veszti hatályát, de már hatályon kívül helyezhető.⁴² Ez annyit jelent, hogy a nemzetgyűlésnek pozitív döntéssel kell a szabad királyválasztás helyzetét megteremteni. Erről a XI. pontban bővebben is szólni fogok.

A virtuális jogok tekintetében összegzésként annyit állapíthatunk meg, hogy a két tábor okfejtésének jogi ereje nagyjából kiegyensúlyozott volt. Bármilyen érvrendszer hozott fel az egyik oldal, azt a másik csoport többé-kevésbé elfogadható módon tudta cáfolni. Mindez természetesen a Pragmatica Sanctio hézagaiból eredt, hiszen ebben a helyzetben mindig az állítás alátámasztása a nehezebb és annak cáfolata a könnyebb. *Így azt, hogy a trónöröklési törvény az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása miatt hatályát veszítette-e, vagy nem, kétséget kizáróan nem tudjuk megállapítani.*

³⁸ TOMCSÁNYI i. m. 321.

³⁹ TOMCSÁNYI i. m. 318–319.

⁴⁰ TOMCSÁNYI i. m. 323–324.

⁴¹ FERDINANDY (1921) i. m. 44.

⁴² POLNER i. m. 195–196.

IX. A már megkoronázott IV. Károly trónhoz való joga (az aktuális jog)

Az aktuális jogok meglétének, vagy megszűnésének a vizsgálatára csak akkor érdemes sort keríteni, ha a Pragmatica Sanctiot a Monarchia felbomlása miatt érvénytelennek tekintjük, vagyis akkor, ha a virtuális jogok megszűntek.⁴³ Ha a trónbetöltési törvény hatályos, akkor az uralkodót hivatalából semmilyen eszközzel sem lehetett elmozdítani, hiszen felelőtlen volt.⁴⁴ Ha a virtuális jogok megszűntek, akkor az aktuális jogokat is lehet feszegetni. Ki kell azonban jelenteni, hogy *a virtuális jogok megszűnése esetén az aktuális jogok automatikusan nem enyésznek el*. A trónbetöltési jog változásai ugyanis főszabályként a jövőre vonatkoznak, a hivatalban lévő uralkodó halála (lemondása) utáni esetekre kell alkalmazni. Így a Pragmatica Sanctio érvénytelenségének bizonyítása IV. Károly aktuális jogait még nem szüntette meg. Láthatuk azonban (VIII. pont), hogy a szabad királyválasztóknak a virtuális jogok elenyésztését sem sikerült egyértelműen bizonyítaniuk. Így az aktuális jogok esetleges megszűnésére vonatkozó, s az alábbiakban tárgyalandó okfejtésüket eleve a fenntartással kell fogadnunk, hogy egy nem, vagy legalábbis meggyőzően nem bizonyított előfeltétel függvénye. A királyválasztásra azonban – legalábbis addig, amíg IV. Károly élt – csak úgy kerülhetett sor, ha valamilyen módon a már megszerzett jogok megszűnését is indokolni tudják.

Az aktuális jogok megszűnésének bizonyítására három elmélet is volt. Az egyik szerint *a koronázási feltételek megléte* volt a kiindulópont. A trón elnyerésekor bizonyos feltételeknek meg kellett felelni, amelyek egyike a közös védelem biztosítása volt. A feltételeknek azonban nemcsak a trónra lépéskor, hanem az uralkodás idején folyamatosan meg kellett lennie: ha a koronázás után valamely feltétel megszűnik, az a király megbízatásának megszűnését is maga után vonja. A királyi trón megtartását ugyanis nem lehet kevesebb feltételhez kötni, mint a megszerzését.⁴⁵ Ezt a fejtegetést azonban a legitimisták joggal hasonlították a hírhedt '*Verwirkungstheorie*'-hoz, amely a szabadságharc leverése után azzal az érveléssel tette félre a magyar alkotmányt, hogy a dinasztiaival szembeni kötelezettségek megsértése miatt Magyarország eljátszotta alkotmányos jogait. 1918 után ugyanis a szabad királyválasztók egy olyan körülményt hoztak fel, ami miatt a dinasztia veszté el jogait, s ez egy ugyanolyan érvelés, amit mi a neoabszolútizmus idején határozottan visszaautasítottunk. Deák is azzal érvelt, hogyha valaki egy jogviszonyt megsért, az nem biztos, hogy a másik oldalról felhatalmazást ad annak felmondására. Ez lenne a legegyszerűbb: állítjuk, hogy a másik fél valamely kötelezettségét megsértette, s ezért a jogviszony megszűntté nyilvánítjuk. Az sem biztos, hogy jogsérelem történt, de ha történt is, ki állapíthatja meg, hogy ez felmondási ok. A legitimisták álláspontja szerint az egyszerű megszerzett jog a megszerzés feltételeinek esetleges megszűnésével sem enyé-

⁴³ Amennyiben a nemzetgyűlés az államműködés jövőbeni meghatározására vonatkozó felhatalmazás birtokában (ld 4. pont), a történelmi kontinuitás megszakításával egy új királyságot akart volna alapítani, akkor először is a Pragmatica Sanctiot kellett volna érvénytelenítenie.

⁴⁴ KORBULY IMRE: *Magyarország közjoga*. Budapest: Eggenberger, 1884. 207.; FERDINANDY GEJZA: *A magyar alkotmányjog tankönyve*. Budapest: Franklin Társulat, 1911. 143.

⁴⁵ KMETY (1920) i. m. 14.

szik el.⁴⁶ Ez egyébként is felelősség érvényesítést jelentene, márpedig a király felelőtlen volt.⁴⁷

Az aktuális jogok elvesztésére vonatkozó *második okfejtés a méltatlanságra* alapozta érveit. A király 1918 októberének végén elhagyta az országot, abban a súlyos helyzetben, amely a forradalmakhoz és az ország területi széteséséhez vezetett. Ezt a magatartást az államhatalom másik alkotó eleme, az országgyűlés olyannak minősítheti, amely a királyi szék végleges elhagyása, s amely a lemondással egyenértékű.⁴⁸ Ez nem is precedens nélküli, mert 1613-ban az Erdélyi Fejedelemségben, illetőleg 1689-ben Angliában sor került hasonló eseményekre.⁴⁹ Ez az érvelés azonban a legitimisták szerint élesen szemben állt a történeti alkotmánnyal, hiszen a királynak az előbb említett közjogi felelőtlenségét figyelmen kívül hagyta. Az országgyűlés a koronázás után csak részese a szuverenitásnak, a királlyal együttesen alkotja az államhatalmat, s így nem áll az uralkodó felett. Így semmilyen döntést nem hozhat, amely a királyt az államhatalom gyakorlásából kizárja.⁵⁰ A Szent Korona tan szerint a nemzet és a király együtt gyakorolja az államhatalmat, s egyik sem zárhatja ki belőle a másikat.⁵¹

A harmadik okfejtés az 1918. november 13-i lemondásból, az ún. eckartsauai nyilatkozatból indult ki. Érvelése szerint az országgyűlés ezt értelmezheti úgy, mint trónról való lemondást, s így a már megkoronázott király trónhoz való joga megszűnik.⁵² Ezt a problémát korábban már tárgyaltuk [ld. VI. pont], úgyhogy most részletes kifejtését mellőzöm.

IV. Károly korai halála után⁵³ az aktuális jogok feletti vita oka fogyottá vált, s így a virtuális jogok kérdése vált lényegessé. Amennyiben a Pragmatica Sanctio hatályban maradt, a trón a kis Ottó főherceget illette. Ha az együttbirtoklás megszűnésével hatályát veszítette, akkor Magyarországnak nem volt trónbetöltési törvénye, s így a megoldást a történeti alkotmányban kellett keresni. Abból az időszakból, amikor még nem voltak erre vonatkozó konkrét törvények, hanem a trónbetöltést, legalábbis részben a szokásjog határozta meg. A konkrét kérdés tehát az, hogy a Mohács előtti időszakban az öröklés, vagy a választás elve volt erősebb a magyar közjogban. Amennyiben az utóbbi, akkor IV. Károly halála után a nemzetre visszazállt a királyválasztás joga, ha azonban az öröklés, akkor a Pragmatica Sanctio hiányában is Ottó főherceget illette a trón. Ezt a problémát a következő pontban, a 'praesumptio iuris' kapcsán tisztázzuk.

⁴⁷ KORBULY i. m. 207.; FERDINANDY (1911) i. m. 143.

⁴⁸ POLNER i. m. 199.

⁴⁹ POLNER i. m. 200.

⁵⁰ FERDINANDY (1921) i. m. 48.

⁵¹ BÖLÖNY JÓZSEF: *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, 1933. 16.

⁵² POLNER i. m. 198.

⁵³ Az utolsó magyar király 35 éves korában, 1922-ben hunyt el.

X. A 'praesumptio iuris' (a jogi vélelem)

A vita eldöntésének egyik fontos elemét Kmety Károly vetette fel: kinek az oldalán áll a 'praesumptio iuris', vagyis a jogi vélelem.⁵⁴ Ettől függ ugyanis, hogy melyik oldalt terheli a bizonyítási kényszer. Kmety korábbi álláspontjához híven kifejti, hogy a szabad királyválasztás joga a nemzet szuverenitásából eredő ősi jog, amellyel szemben az öröklés beiktatása csak ideiglenes megszorításnak tekinthető.⁵⁵ Így – álláspontja szerint – a szabad királyválasztás jogát kell vélelmezni, s mivel az öröklés csak kivétel, a bizonyítási teher a legitimistákon van. A Habsburgoknak csak akkor maradt meg a joguk a magyar trónhoz, ha a Pragmatica Sanctio hatályban léte kétséget kizáróan bizonyítható.

Itt azonban vissza kell röviden térnünk a prológusban említettekhez. A vita elmélyülésének ugyanis éppen az volt az oka, hogy a Pragmatica Sanctio szövegének értelmezéséből világosan nem állapítható meg, hogy a védelmi közösség megszűnésének esetén a hatályossága miként alakul. Márpedig egy hézagos jogi helyzetben nagy jelentősége van annak, hogy ki a birtokban lévő, kinek vélelmezzük a jogát, s kinek kell a hiányos eszközökkel annak az ellenkezőjét bizonyítania. Nyugodtan kijelenthetjük, ha nincs elegendő bizonyíték, akkor *akinek az oldalán a 'praesumptio iuris' áll, az nagyrészt megnyerte a vitát*, aki a jog birtokában van, az ott is marad. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabad királyválasztók 'győzelmet' arattak volna, Kmety álláspontja ugyanis több sebből is vérzik.

Először is vitatható, hogy a magyar alkotmányban a választás elve kétséget kizáróan erősebb lett volna az öröklésénél. Trónbetöltési törvény hiányában – mint azt az aktuális jogok kapcsán már említettem (ld. IX. pont) – a középkorig kell visszalépnünk, arra az időszakra, amikor a trónbetöltést még nem szabályozták konkrét törvények. Itt azonban ki kell emelni, hogy a logikai rendben egy lépést engedünk a szabad királyválasztók irányába, hiszen elfogadtuk, hogy a Pragmatica Sanctio a Monarchia felbomlásával hatályát veszítette, holott ezt kétséget kizáróan nem tudtuk bizonyítani (ld. VIII. pont). De ha még ez igaz is lenne, vajon történeti alkotmányunk a választást ténylegesen előtérbe helyezte volna az örökléssel szemben? Ezt egyértelműen nem jelenthetjük ki, sőt inkább ellene kell állást foglalnunk. A középkori Magyarországon királyválasztásra akkor került sor, ha az éppen uralkodó dinasztia kihalt. Ez alól kivételt jelentett I. Ulászló, akit 1440-ben annak ellenére megválasztottak, hogy Habsburg Albert utószülött gyermeke, V. László személyében volt törvényes trónörökös. I. Ulászló halála után azonban visszatért Lászlóhoz az öröklés rendje. A rákosi végzés is ezt erősítette meg, hiszen csak arra az esetre nyilvánította ki, hogy nem szabad idegen nemzetbeli királyt választani, ha II. Ulászló utód nélkül halna el.⁵⁶ Mindezek arra utalnak, hogy *az öröklési elv jelen volt történeti alkotmányunkban, még hozzá erősebben, mint a választás*. Megalapozottabbnak tűnik azon álláspont, hogy ha a Pragmatica Sanctio netán mégis hatálytalan lenne, az csak a nőági örökösödést zárná ki, a szabad királyválasztás

⁵⁴ KMETY (1921) i. m. 11.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ECKHARDT FERENC: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000. 75–76.

csak akkor szállna vissza a nemzetre, ha IV. Károly és minden férfi leszármazója lemondana a trónról.⁵⁷ A régi szokásjogunk ugyanis az oldalági örökösödést már nem ismerte el, vagyis ebben az esetben valóban szabad királyválasztás következhetett volna.

Kmety álláspontja azonban nem csak azért áll gyenge lábakon, mert nagymértékben vitatatható, hogy a magyar közjog trónbetöltési szabályainál a választás elve erősebb lenne az öröklésnél. A *'praesumptio iuris' saját oldalára való állítása a logikus jogi gondolkodással is ütközik*. Azt ugyanis ő sem vitatja, hogy IV. Károly 1916-ban jogszerűen szerezte meg a magyar trónt. Ezt követően az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, amelyhez Kmety azt a jogkövetkezményt fűzi, hogy ezzel a jogszerűen megszerzett uralkodói jogok megszűntek. Ezután felhívja a legitimistákat: bizonyítsák be, hogy IV. Károly jogai érintetlenek maradtak. Meglátásom szerint viszont *aki egy általa is elismert jog megszűnését állítja, az nem érvelhet úgy, hogy vélelmezi a megszűnését, majd a volt jogosultat szólítja fel az ellenkező bizonyítására*. Kmety ezt így természetesen nem írja le, a *'praesumptio iuris'*-t egy logikus érveléssel állítja maga mellé, azonban ha az úgy lenne ahogy írja, akkor az előbb felvázolt eljárás is teljesen jogszerű folyamat lenne.

XI. Szabad királyválasztás a Pragmatica Sanctio 'ipso facto' megszűnése nélkül

Polner Ödön egy olyan elméletet dolgozott ki, amely elutasította Kmetynek a Pragmatica Sanctio automatikus, a Monarchia felbomlásából eredő megszűnését, de mégis lehetővé tette a szabad királyválasztást. Elképzelése szerint *először kell a Pragmatica Sanctiot hatályon kívül helyezni, s aztán valamilyen módon IV. Károly aktuális jogait megszüntetni*.⁵⁸ Ebben az esetben valóban szabad királyválasztás következhet, annak függvényében, hogy a Pragmatica Sanctio helyébe milyen trónbetöltési elvet léptetünk. Polner meglátása szerint nem elegendő hatályon kívül helyezni a trónbetöltési törvényt, valamint elmozdítani IV. Károlyt, mert ekkor még mindig Ottó főherceget illetné a trón. Álláspontja szerint ugyanis az öröklési elv a magyar közjogban erősebb a választásnál.⁵⁹ Így önmagában a Pragmatica Sanctio hatályon kívül helyezése kevés. Emellett a nemzetgyűlésnek új, törvényben szabályozott trónörökösödési rendet kell megállapítania, amely lehetővé teszi a királyválasztást, és így új dinasztia trónra emelését.⁶⁰ A nemzetgyűlésnek ehhez meg volt a hatásköre (ld. IV. pont), a gondot csak IV. Károly elmozdítása okozta, mert az aktuális jogok megszűn-

⁵⁷ FERDINANDY (1921) i. m. 49.

⁵⁸ POLNER i. m. 197.

⁵⁹ POLNER i. m. 201.

⁶⁰ Mivel Polner az öröklési elvet erősebbnek tartotta a választásnál a Pragmatica Sanctio pusztá hatálytalanságának megállapítása kevés lett volna elképzelésének érvényesítéséhez. Ebben az esetben szabad királyválasztásra csak új trónbetöltési törvénnyel kerülhet sor, s innen érhető, hogy nem megy bele a Pragmatica Sanctio 'ipso facto' megszűnésének nehezen védhető elméletébe. Ha ugyanis új trónbetöltési törvény kell, s a nemzetgyűlés ezt elfogadja, akkor a Pragmatica Sanctiot is hatályon kívül fogja helyezni. Ha pedig a nemzetgyűlésen ez nem megy keresztül, akkor kár az automatikus megszűnéssel bajlódni, hiszen ez csak akkor vezetne szabad királyválasztáshoz, ha az elsőszülött fiúgyermek (primogenitúra) elve szerint nem lenne örökös. IV. Károlynak azonban volt fiú gyermeke.

tetésére kidolgozott elméletek gyenge lábakon álltak (ld. IX. pont). Ha azonban a trónbetöltés újraszabályozásról szóló törvényt IV. Károly halála előtt meghozzák, az valóban lehetővé tette volna a szabad királyválasztást, mégpedig a történeti alkotmány áthágása nélkül.

Ilyen törvény azonban nem született, de a nemzetgyűlés – az antant nyomására – 1921-ben elfogadott egy trónfosztó törvényt (1921:XLVII. tc.), amelyben kimondták, hogy a szabad királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. Ennek a törvénynek az alkalmazhatóságát azonban sokan kétségbe vonták, ezért a következőkben érdemes kicsit részletesebben áttekinteni.

XII. Az 1921-es trónfosztó törvény

A Habsburg Ház trónfosztásáról szóló 1921:XLVII. tc. inkább bonyolította, mint megoldotta a helyzetet A nemzetgyűlés kompetenciája kapcsán elemeztük (ld. IV. pont), hogy az ország jövőbeni államberendezkedésének meghatározása a jogosultságai közé tartozott. Így elvileg a Pragmatica Sanctio hatályosságának kérdéséről is dönthetett, szabad belátása szerint megszüntethette a Habsburgok trónutódlási jogát. A trónfosztó törvény azonban nem volt ilyen világos, s jól jellemezte azt a helyzetet, ami a politikai életben a kérdés körül kialakult, s amelyet a nemzetgyűlés összetétele is leképezett. Az alapkérdés tehát még mindig az, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása ‘ipso facto’, vagyis automatikusan megszüntette-e a Habsburg Ház magyar trónhoz való jogát. Ha igen, akkor az 1921-ben a törvénynek a megszűnés tényét, ha nem akkor a meglévő jog megszüntetését kellett kimondania. A törvény azonban – diplomatikus megoldásként – egy önellentmondást tartalmazott. A címében megszüntetést írt,⁶¹ a szövegében viszont megszűnéséről beszélt.⁶² A cím és a szöveg ellentmondása nyilvánvalóan megnehezítette az értelmezését.⁶³

A trónfosztó törvény további hiányossága volt, hogy nem vonta le a trónfosztás következményeit a királyi családra, illetőleg a királyi család tagjaira vonatkozóan. Nekik ugyanis – származásukból eredően – speciális jogállásuk volt a magyar közjogban. Ha egy dinasztia elveszti a trónhoz való jogát, akkor az uralkodócsalád speciális közjogi állását is meg kell szüntetni. Igazából ezek akkor is megszűnnek, ha a trónfosztó törvény külön nem is rendelkezik róluk.⁶⁴ Ez egy teljesen logikus következtetés, de a magyar törvényhozás néhány évvel később ennek ellentmondó döntést hozott. A felsőház 1926-ban történt felállításkor ugyanis a Habsburg-Lotaringiai

⁶¹ 1921:XLVII. tc. IV. Károly Ó felsége uralkodó jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről

⁶² 1921:XLVII. tc. „1. § IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek.” 2. § „Az 1723. évi I. és II. törvényekben foglalt pragmatica sanctio és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (Domus Austriaca) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.”

⁶³ EGYED i. m. 130.; BUZA LÁSZLÓ: A „trónfosztó” törvény értelme és jelentősége. *Magyar Jogi Szemle* 1922/2. 119.

⁶⁴ BUZA (1922) i. m. 119.

család Magyarországon élő nagykorú férfi tagjai automatikusan a felsőházi tagságot kaptak.⁶⁵ A törvény miniszteri indoklása pedig arra hivatkozott, hogy a trónfosztást kimondó 1921:XLVII. tc. a királykérdést nyitva hagyta, s annak rendezéséig a méltányosság azt kívánja, hogy a királyi család tagjai az 1918 előtti joguk alapján⁶⁶ az országgyűlés második kamarájának tagjai lehessenek. Tényként kezeli, hogy a Habsburg-Lotaringiai család tagjai a magyar királyi család tagjai.⁶⁷ Ez egyenlő az 1921-es trónfosztó törvény negligálásával.

További probléma volt, hogy a törvény külső kényszer alatt született. A kormány ugyanis IV. Károly visszatérési kísérleteit követően a győztes hatalmak nyomására terjesztette elő a törvényjavaslatot. A törvény miniszteri indoklása egyértelműen a legitimisták álláspontját tükrözte, trónfosztásról beszélt, s arról, hogy az országot ezzel külső nyomással saját alkotmányának megsértésére kényszerítik.⁶⁸ A nemzetgyűlés közjogi bizottságának a törvényjavaslatról szóló jelentése azonban a külső kényszer csak másodlagos indokként hozta fel, alapvető okként azt emelte ki, hogy az 1920: I. tc.-ből eredően a nemzetgyűlésnek a kérdés rendezése törvényi kötelezettsége.⁶⁹ Látható, hogy a kormány és a közjogi bizottság álláspontja között is lényeges eltérés van.

A trónfosztó törvény érvényességét firtatni azonban felesleges, az egy szabályosan elfogadott és kihirdetett törvény volt. A jövőre vonatkozóan Egyed István álláspontját volt a legcélszerűbb követni.⁷⁰ Ha külső befolyás hatása alatt lett a törvény elfogadva, a helyes megoldás az, ha megvárjuk ezek elmúltát, s akkor újra napirendre vesszük a kérdést. Az ugyanis mindenki számára világos, hogy az 1921: XLVII. tc. nem jelentette a királykérdés végleges eldöntését. Amennyiben a külső nyomás elmúlik, az országgyűlés (nemzetgyűlés) felülvizsgálhatja a törvényt, és attól eltérő intézkedéseket is foganatosíthat. Ennek az igénye folyamatosan fenn is maradt.⁷¹ Ameddig viszont a külső hatalmak befolyása fennáll, IV. Károly akkor sem térhetett vissza a magyar trónra, ha nincs trónfosztó törvény.

⁶⁵ 1926:XXII. tc. 12.§ (1) bekezdés

⁶⁶ FERDINANDY (1911) i. m. 146.

⁶⁷ Az 1926:XXII. tc. 12.§-ához fűzött részletes indoklás: „Az 1885:VII. tc. 2. §-ának a) pontja értelmében a főrendiháznak örökös jogon tagjai voltak az uralkodóház teljeskorú főhercegei. Tekintettel az 1921:XLVII. törvénycikk által előállott közjogi helyzetre, annak a kérdésnek a megoldását, hogy a magyar királyi család tagjait milyen keretekben és feltételek mellett illesse majd felsőházi tagság, legcélszerűbb a királykérdés megoldása idejére fenntartani. Addig is, míg ez a kérdés törvényi szabályozást nyer, méltányosnak mutatkozott a Habsburg-Lotharingiai család azon tagjai részére a személyes felsőházi tagság jogát átmenetileg biztosítani, akik magyar állampolgárok, 35. életévüket betöltötték és állandóan a csonkaország területén laktak”

⁶⁸ 1921:XLVII. tc. általános indoklás (1)–(3) bekezdés: „A sokat szenvedett magyar nemzetre újabb megpróbáltatások ideje következett el. A közelmúlt eseményeivel kapcsolatban a magyar állammal szemben azt a követelést támasztották, hogy koronás királyát trónjától és uralkodóházát trónörökösödési jogától fossa meg. [...] Olyan intézkedést követelnek tőle, [...] amely alkotmányának alapelveivel sem egyeztethető össze.”

⁶⁹ EGYED i. m. 131–132.

⁷⁰ EGYED i. m. 139–140.

⁷¹ TOMCSÁNYI i. m. 326–327.

Meglátásom szerint trónfosztó törvényt legjobban Buza László jellemezte, amikor az alábbiakat írta: „A királykérdés politikai kérdés; a közjog a partie-ban csak az ütőkártya szerepét játssza, amelyet mindenik játékos szeretne saját kezében látni. A közjogi tudomány szerepe a trónfosztó törvénnyel szemben egyszerűen constatalni azt, hogy alkotmányunk sok száz éves masszív sarokköve helyére egy bármely irányba forogható oszlop került.”⁷²

XIII. Epilógus

A fentiekben leírtakból jól érzékelhető, hogy a királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarország egyik legélesebb közjogi problémáját jelentették. A forradalmak bukása után – az általános választójog elvei szerint létrejött – nemzetgyűlés az államforma tekintetében nagy többséggel a királyság mellett döntött, a trónbetöltés mikéntjében azonban erős megosztottság mutatkozott. A közjogi érvelésekben erős politikai indíttatás figyelhető meg. Az olvasóban azon érzés támadhat, hogy a vitában résztvevők nagy része a politikai elgondolásaihoz próbál jogi indokokat keresni.

A közjogi érvelések egyik determináló tényezője volt a két nagy tábor (legitimisták és szabad királyválasztók) között kialakult politikai pathhelyzetet, amely a nemzetgyűlésben is leképződött. A királykérdést emiatt egy erős tehetetlenségi nyomaték határozta meg, a törvényhozásban sem egyik, sem másik irányban nem lehetett döntéseket keresztül vinni. Ha a politikai élet, s ezzel párhuzamosan az országgyűlés (nemzetgyűlés) egységes lett volna a megoldásában, akkor a vita nem húzódott volna évtizedekig. Mivel a törvényhozáson egyik oldal sem tudta keresztülvinni elképzeléseit, *olyan jogi érveket kerestek, amellyel törvényhozási aktus nélkül bizonyítani tudták saját igazukat.* A szabad királyválasztók azzal kezdték eszmefuttatásukat, hogy az Ausztria és Magyarország közötti védelmi közösség megszűnése miatt a Habsburg-Lotaringiai család magyar trónhoz való joga ‘ipso facto’, vagyis külön törvényhozási intézkedés nélkül, automatikusan megszűnt (ld. III. pont).⁷³ A nemzetgyűlés hatásköre kapcsán megbeszéltük, hogy ezt az ideiglenes törvényhozó szerv minden további nélkül kimondhatta volna, tehát a hatásköre megvolt hozzá, csak éppen a kelő többség nem.

A vitában teljes igazságot nem lehet tenni, a hosszú fejtegetések után azonban nem térhetek ki az elől, hogy *saját jogi álláspontomat megfogalmaztam.* Meglátásom szerint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának a Pragmatica Sanctiora gyakorlat hatása nem állapítható meg. Ezt két tényből is le lehetett volna vezetni, de ezek egyike sem volt pontosan értelmezhető. Az egyik a Pragmatica Sanctio jogforrási jellegéből következett volna (ld. II. pont): vajon az önálló magyar törvény volt, vagy az örökös tartományok és Magyarország között létrejött nemzetközi szerződés. Az első esetben hatályos a Monarchia felbomlása után is, a második esetben viszont nem. Ezt azonban nem tudtuk meghatározni. A másik megoldást kínáló tény az együttbirtoklás megszűnésének, mint a trónöröklésre vonatkozó bontófeltételnek a bizonyítása.

⁷² BUZA (1922) i. m. 120.

⁷³ KMETY (1921) i. m. 1–2.

Azonban az ennek alátámasztására felsorakoztatott érvek nagyjából annyira voltak megalapozottak, mint a cáfolatukra felhozott indokok.

A virtuális jogokra vonatkozó bizonyítás nehézségei azonban nem teszik lehetetlenné a továbblépést. Ennek kapcsán nyilvánvalóan azt az alternációt kell vizsgálnunk, amikor a Pragmatica Sanctio az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása miatt hatályát veszti. Ha ugyanis hatályban maradt, akkor nincs miről beszélni, IV. Károlynak és utódainak alkotmányos joga van a magyar trónhoz. *Meglátásom szerint azonban ez a Pragmatica Sanctio hiányában is így van.* A már megkoronázott IV. Károly aktuális jogainak megszűnésére felhozott érvek (ld. IX. pont) ugyanis nem megalapozottak, jogilag ő 1918 után is magyar király maradt. A történeti alkotmány szerint pedig a trónbetöltésnél az öröklési elv erősebb volt a választásnál, így halála után a trón Ottó főherceget illette. A Pragmatica Sanctio esetleges megszűnése csak annyiban korlátozta az öröklést, hogy az abban meghatározott széles, a nőágra is kiterjedő öröklési rend helyett a primogenitúra, az elsőszülött fiúgyermek öröklése volt alkalmazandó. *Az aktuális jogok megmaradása és az öröklési elv érvényesülése összességében tehát ugyanazt a végeredményt hozta, mintha a Pragmatica Sanctio hatályban lett volna.* Így a virtuális jogokról kialakult vita, illetőleg a Pragmatica Sanctio 'ipso facto' megszűnésére vonatkozó állítás bizonytalansága valóban nem tette lehetetlenné a továbblépést.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk az 1921-es trónfosztó törvényről. Láthatuk azonban azt is (ld. XII. pont), hogy ez inkább tovább kuszálta az amúgy is zavaros helyzetet, minthogy tisztázta volna azt. Ha azonban állást kell foglalnunk róla, csak azt mondhatjuk, hogy egy szabályosan megszavazott és kihirdetett törvény volt, a nemzetgyűlés nem lépte vele túl a hatáskörét, így az egy érvényes és hatályos jogforrás. A cím és szöveg közötti ellentmondás önmagában nem okoz jogalkalmazási problémát, hiszen az eredmény mindkét esetben azonos, a Habsburg-Lotaringiai családnak nincs joga a magyar trónhoz. A törvény címe és szövege közötti ellentmondás csak annak okára vonatkozik. Arra, hogy az a nemzetgyűlés trónfosztó döntéséből, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásából eredő automatikus következményből ered-e. A külső kényszer sem állapítható meg egyértelműen, hiszen a nemzetgyűlés tagjai között is vita volt abban, hogy a törvényt kényszerből szavazzák-e meg, vagy pedig nem.⁷⁴ De ha még ténylegesen kényszer is állott volna fenn, nincs arra vonatkozó eljárás, amellyel a törvény érvénytelenségét megállapíthatnánk. Az pedig, hogy egy formailag szabályosan elfogadott és kihirdetett törvényre bárki rámondhassa, hogy meghatározott okok miatt érvénytelen, nehezen kezelhető alkotmányos helyzetet idézhetne elő. Erre csak egy alkotmánybíróság lenne jogosult, ilyen azonban a korabeli Magyarországon nem volt.

Egyed Istvánnak a trónfosztó törvénnyel kapcsolatos okfejtését (ld. XII. pont) azonban magam is elfogadom: *az 1921:XLVII. tc. nem zárta le a királykérdést.* Ezt alátámasztotta az 1926-os felsőházi törvény is, amely egyszerűen nem vett tudomást a trónfosztás tényéről. IV. Károly 1922-ben bekövetkezett halála azonban – bár jogilag nem befolyásolta – politikailag mégis tovább nehezítette a Habsburg-Lotaringiai

⁷⁴ EGYED i. m. 131–132.

Háznak a magyar trónra történő visszatérését. Az egykor alkotmányos módon megkoronázott király visszatérése ugyanis nyilvánvalóan könnyebb lett volna, mint a királlyá nem koronázott trónörökösé. Mire az antant befolyása a 30-as évek közepére elmúlt, a Horthy Miklós kormányzó körül kialakult személyi kultusz is akadály volt a restaurációnak. A királykérdés rendezése ugyanis a kormányzói megbízatás megszűnését vonta volna maga után, erre vonatkozó előterjesztés azonban nem nagyon volt. Ezért a trónfosztó törvényt sem vették elő, az úgy maradt, ahogy 1921-ben elfogadták. A királykérdés, s így a trónfosztó törvény felülvizsgálata minden valószínűség szerint leghamarabb Horthy Miklós 1957-ben bekövetkezett halálakor kerülhetett volna napirendre. 1944-ben azonban a német megszállás és a szovjet katonai hadműveletek nyomása alatt az 1920-ban helyreállított Magyar Királyság összeroppant, a köztársaság 1946-os kikiáltása után pedig a királykérdés oka fogyottá vált.

